

Markku Nenonen

Elävistä kuvista internetiin

Elokuvatarkastuksen sata vuotta Suomessa (1911-2011)

Elävistä kuvista internetiin –
elokuvatarkastuksen sata vuotta Suomessa
(1911- 2011)

Markku Nenonen

**Elävistä kuvista internetiin –
elokuvatarkastuksen sata vuotta Suomessa
(1911 – 2011)**

2017

**ELÄVISTÄ KUVISTA INTERNETIIN –
ELOKUVATARKASTUKSEN SATA VUOTTA SUOMESSA
(1911-2011)**

1. painos

© 2017 Nenonen, Markku

Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN: 978-951-568-296-3

Sisällys

Aluksi	10
1 Johdanto	12
2 Suomalainen yhteiskunta 1900-luvun vaihteessa	19
2.1 Elokuva tulee – onko yhteiskunta valmis?	19
2.2 Kaupungistuminen muuttaa yhteiskuntaa	20
2.3 Perheessä ja lapsissa on tulevaisuus	24
2.4 Elokuvateatterit kaupunkien keskusta	31
2.5 Yhteiskunta huomaa elokuvan	35
2.6 Elokuvat omaksi veroryhmäksi	37
2.7 Elokuva tuli murroksessa olevaan Suomeen	39
3 Elokuvia pitää tarkastaa etukäteen (1908 – 1910)	42
3.1 Huoli lisääntyvästä siveettömyydestä	42
3.2 Elokuvakeskustelu käynnistyy keväällä 1908	43
3.3 Lasten suojeleminen ja elokuva	51
3.4 Esitys elokuvien ennakkotarkastamiseksi	54
3.5 Elokuvien ennakkotarkastuksesta päätös	59
3.6 Tarkastuksella ehkäistään siveettömyyttä	63
4 Paikkakuntakohtainen tarkastus (1911 – 1917)	65
4.1 Valmius valtakunnalliseen ratkaisuun	65
4.2 Senaatin päätös ei tyydytä	66
4.3 Senaatti pitää käytännön ennallaan	71
4.4 Huoli lasten ja nuorten asemasta	75
4.5 Ennakkotarkastuksen malli valmiina	79
4.6 Elokuvassa tapahtunut muutos	84

4.7 Poikkeusajat estävät yhteisen ratkaisun	88
5 Valtakunnallinen tarkastus käynnistyy (1918 – 1922)	91
5.1 Elokuva-ala aloitteellinen	91
5.2 Elokuvatarkastus ja valtion talous	92
5.3 Keskitetty elokuvatarkastus käynnistyy.....	95
5.4 Elokuvien maahantuonnista valtion monopoli.....	101
5.5 Elokuva-alan vastaiskut	103
5.6 Elokuvalain hylkääminen	108
5.7 Kahdenlaista elokuvaa	110
5.8 Miksi kahdenlaista elokuvaa?.....	114
5.9 Perusteet luodaan	120
6 Keskitetty tarkastus vakiintuu (1923 – 1941)	122
6.1 Vakiintumisen aika	122
6.2 Kaikki eivät tyytyväisiä.....	123
6.3 Opetusministeriöltä uudet tarkastusohjeet	127
6.4 Elokuvatarkastus lakisääteiseksi?	130
6.5 Verotus - keino ohjata elokuvien esittämistä	135
6.6 Tarkastamon toiminta käytännössä	144
6.7 Toiminta tyydyttää	148
7 Elokuvatarkastus lakisääteiseksi (1941 – 1954).....	151
7.1 Laki halutaan	151
7.2 Elokuvatarkastus osana sotasensuuria	153
7.3 Lain synty.....	155
7.4 Valtion elokuvatarkastamo aloittaa	163
7.5 Uudistuksia halutaan	164

7.6 Elokuvakomitea selvittämään.....	166
7.7 Veromuutokset vahvistavat tarkastamoaa	172
7.8 Elokuvatarkastus lukuina	176
7.9 Uudella virastolla kaksi lakisääteistä tehtävää	181
8. Televisio säätelee uudistukset (1955 – 1966).....	183
8.1 Televisio haastaa ja muuttaa	183
8.2 Televisio tulee.....	185
8.3 Pitääkö tv-ohjelmat tarkastaa?	191
8.4 Tarkastamo vahvistuu	195
8.5 Lisää veroluokkia – verotus 1955	199
8.6 Elinkeinopolitiikan paluu	203
8.7 Elokuvien verotus ratkaistaan	205
8.8 Elokuvatarkastamo taloudellisen vallan käyttäjänä	208
8.9 Valtion elokuvapolitiikan alku	212
8.10 Tarkastus uudessa tilanteessa	217
9. Videotallenteet ja elokuvatarkastus (1966 – 1995).....	221
9.1 Uusi teknologia - uudet haasteet	221
9.2 Keskustelu tarkastuksen tilasta	223
9.3 Elokuvatarkastus kireimmillään.....	228
9.4 Rikoslaki ei riitä.....	232
9.5 Videolaki ja elokuvatarkastus	236
9.6 Puolesta ja vastaan	243
9.7 Videolaki ei tyydytä	247
9.8 Videolaki käytännössä	251
9.9 Elokuva tulee uudella tavalla koteihin.....	255

10. Aikuistarkastus päättyy (1995 – 2006)	258
10.1 Kokonaisuus yritetään saada haltuun.....	258
10.2 Sananvapaus ja elokuvatarkastus.....	259
10.3 Aikuistarkastus päättyy	261
10.4 Tarve tehostaa jälkivalvontaa.....	267
10.5 Tarkastamolle poliisin oikeuksia	273
10.6 Ikärajat keinona	275
10.7 Tarkastus hakee ydintoimintaansa	278
11. Valtiollinen elokuvatarkastus päättyy (2007 – 2011)	281
11.1 Monta muuttujaa – uudenlaiset ratkaisut.....	281
11.2 Ministeriö muuttaa tarkastuskäytäntöjä.....	282
11.3 Televisio käynnistää muutoksen.....	284
11.4 Valtiollisen elokuvatarkastuksen loppu	289
11.5 Muutoksen voimat	293
11.6 Valvonnasta valistukseen	306
12. Elokuvatarkastuksen läpileikkaavia teemoja.....	311
12.1 Minkälaista elokuvaa piti kieltää?	311
12.2 Lapsia pitää suojella.....	314
12.3 Tarkastuksesta vapautetut elokuvat	319
12.4 Miten tarkastus käytännössä toimi?	322
12.5 Verotuksen monet kasvot	332
13. Elokuvatarkastuksen sata vuotta Suomessa - synteesi	341
Lähteistä	351
KAAVIOT	355
LÄHDELUETTELO.....	357

Aluksi

Tämä kirja elokuvatarkastuksesta on kertomus elokuvan asemasta, merkityksestä ja vallasta. Elokuva on ollut alusta pitäen niin suurta ja vaikuttavaa, että se on koettu uhkana ja vaarana erityisesti lapsille ja nuorille, kansakuntien tulevaisuudelle. Huoli on säilynyt yli sadan vuoden ajan. Elokuva on vuosikymmenten saatossa koettu niin kansallisen siveellisyyden kuin sisäisen turvallisuuden uhkana kuin myös uhkana valtion ulkoisen asioiden hoidolle. Ne uhkakuvat ovat kuitenkin vähitellen jääneet unholaan, mutta lasten kehityksen turvaaminen on säilynyt.

Elokuvateatterielokuvan kuolemasta on puhuttu oikeastaan jo puolet elokuvan historian ajasta eli television tulosta 1960-luvulta lähtien. Elokuvateattereissa esitetty elokuva on kuitenkin selvinnyt niin television, videoiden kuin myös digitaalisuuden asettamista haasteista Tällä hetkellä, 2010-luvun lopulla, on jopa puhuttu elokuvateatterissa esitettävien elokuvien uudesta nousukaudesta!

Elokuvan suosio on kiistaton. Mikään muu taiteen, kulttuurin tai urheilun muoto – ainakaan Suomessa – ei saavuta elokuvan kaltaisia yleisömääriä. Elokuva onkin ehdottomasti 1900-luvun suuria globaaleja ilmiöitä, ja pohjana populaarikulttuurille, joka saa koko ajan uusia muotoja. Elokuvaakin voidaan tällä hetkellä katsoa periaatteessa milloin tahansa, missä tahansa kunhan käytössä on vain digitaalista aineistoa hyödyntämiseen pystyvä laite. Taskussa kannettavasta puhelimesta elokuvan katsomisen välineenä ei 20 vuotta sitten voitu uneksiakaan. Elokuva on kuitenkin edelleen suuria valkokankaita, hienoja elokuvia massiivisine tehosteineen, loistavine tähtineen, huimaavaa viihdettä, koskettavia tarinoita, älyllistä pohdintaa vaativaa taidetta ja kaikkea siltä väliltä. Elokuva ei ole menettänyt lumoaan eikä merkitystään.

Kirjani juuret ovat Suomen historian jatko-opinnoissa Tampereen yliopistolla 1990-luvulla. Mitä pidemmälle lisensiaatintut-

kimuksessani eteni, sitä enemmän nousi esiin, miten elokuva nähtiin haitallisena ja vahingollisena. Keskeiseksi teemaksi nousi valtion ja elokuva-alan nihkeä suhde, joka näytti kulminoituvan epäoikeudenmukaisena verotuksena. Verotus olikin keskeinen teema 1950-luvulla. Koko ajan keskustelussa oli kuitenkin kattavana teemanäkökulmana käsitys elokuvan haitallisuudesta. Lopulta olikin mentävä aina elokuvatarkastuksen alkuvaiheisiin.

Lisensiaatintyössäni pystyin kuitenkin vain raapaisemaan elokuvatarkastuksen ydintä. Väitöskirjani selvä tavoite oli selvittää tarkemmin, miksi elokuvatarkastus ylipäättään vuonna 1910 senaatin päätöksellä käynnistyi. Väitöskirjani ulottui vuoteen 1922. Tuolloin mielestäni päättyi aikakausi, jolloin elokuva oli saavuttanut vakiintuneen aseman, ja valtio oli päättänyt, miten elokuvien pitäisi suhtautua: tarkastaa ja verottaa.

Jo väitöskirjan loppuvaiheessa oli selvää, että haluan kirjoittaa koko tarinan: miten elokuvatarkastus on kehittynyt ja miksi kuluneen sadan vuoden aikana. Tulos on nyt tässä.

Tämän kirjan juuret ovat toki opiskelujani syvemmällä, lapsuudessa syntyneeseen kiinnostukseen elokuvaan. Saan kiittää ennen kaikkea äitiäni kiinnostuksen herättämisestä ja ohjaamisesta elokuvan pariin.

Elokuvan merkitys syveni viimeistään 1980-luvulla, ja suhde elokuvaan syveni aivan oleellisesti Riihimäellä toimineen Elokuvakerho Sampon myötä. Sen perustaminen ja vetäminen on ollut elämäni hienoimpia asioita.

Äidilleni olen periaatteessa velkaa kaiken. Ilman häntä minua ei edes olisi, toki siihen isäkin tarvittiin. Tästä kirjasta suuri kiitos kuuluu Leenalle, joka on jaksanut tukea kirjoittamistani kaikki nämä monet vuodet.

Suuri kiitos kuuluu Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnalle, joka on tukenut kirjani tekemistä. Ilman neuvottelukunnalta saatua apurahaa, tämä prosessi ei olisi ehkä koskaan todella käynnistynyt.

Helsingin Hietalassa marraskuussa 2017

1 Johdanto

Tämä kirja on tutkimus valtiollisen elokuvien ennakkotarkastuksen 100-vuotisesta historiasta. Ajanjakso on pitkä, katsotaan sitä mistä näkökulmasta tahansa, joten kyseessä ei tietystikään ole kaiken kattava esitys. Rajauksia on tehty, ja asioita on yleistetty. Kirja on elokuvatarkastuksen historian yleisesitys. Se ei pyrikään vastaamaan kaikkiin kysymyksiin, vaan pikemminkin esittämään lisäkysymyksiä ja sitä myöten uusia tutkimuksenaiheita.

Kirjan juuret ovat Tampereen yliopiston historian jatko-opinnoissani eli väitöskirjassa ja sitä edeltävässä lisensiaatintyössäni. Niiden taustalla on pitkään jatkunut kiinnostus elokuvasta, joka tässäkin kirjassa on osa yhteiskunnan historiaa.¹

Kirja on tutkimus elokuvan asemasta yhteiskunnassa, tutkimus elokuvan kulttuurihistoriasta. Se on erotettava elokuvakulttuurin historiasta, ts. miten elokuva on kehittynyt. Selvää on, että elokuvakulttuurin historia liittyy oleellisesti elokuvan kulttuurihistoriaan, mutta jälkimmäinen pitää sisällään paljon muutakin. Eroa voi myös kuvata siten, miten yhteiskunta on nähnyt elokuvan verrattuna miten elokuvan tekijät ja elokuvaharrastajat ovat elokuvan nähneet. Kyse on viime kädessä, mitkä ovat olleet kansalaisten enemmistön arvot ja asenteet ja miten valtiovalta on ne huomioinut ja toteuttanut niitä käytännössä.²

Kirjassa on tutkittu nimenomaan valtiollista elokuvien ennakkotarkastusta. Käsite on tulkinnallinen, ja se vaatii tarkennusta. Elokuvien ennakkotarkastuksen lähtökohtana on, että valtiolla on johonkin säädökseen perustuva oikeus rajoittaa elokuvien esittämistä. Valtiolla on määrätty lakisäateiset tehtävät, jotka

¹ Nenonen (1995), Siveellisyysvalvontaa vai valtion taloudenhoitoa; Nenonen (1999), Elokuvatarkastuksen synty Suomessa.

² Katso esim. Salmi, Elokuva ja historia, 37-41,42,45-46.

on johdettu perustuslaista, joka Suomessa säädettiin ensimmäisen kerran vuonna 1919. Lainsäädännössä kuvatut tehtävät ovat periaatteessa valtion lupaus kansalaisten saatavilla tarjottavista palveluista.

Tämä kirja on tutkimus nimenomaan ennakkotarkastuksesta. Määrittelen sen siten, että kyse on valtion lainsäädännössä määrittämä tavoite, kyse on tavallaan asetetusta tahtotilasta. Mitä tavoitteeseen päästään, ei ole ollut valtion – eduskunnan tai hallituksen – tehtävä, vaan toteutusta varten on asetettu toimija. Se on tutkitun 100 vuoden aikana vaihtanut toimintamuotoaan, -tapojaan ja nimeään.³ Käytän yhteisenä nimittäjänä elokuvatarkastamoa. Sen tehtävänä on ollut lainsäädäntöön perustuvan harjinnan nojalla sallia elokuvan esittäminen kaikille tai rajoittaa elokuvien esittämistä joko siten että elokuvalla määritettiin ikäraja tai elokuvan esittäminen kiellettiin kokonaan. Tätä käytännön toimintaa kutsun sensuuriksi. Sensuuri on siten elokuvien ennakkotarkastuksen tavoitteiden toimeenpanoa. Elokuvasensuuri on pääosin rajattu tämän kirjan ulkopuolelle. Sensuuria on käsitelty yhteenvetotasolla, kuinka paljon elokuvia on kielletty ja kuinka paljon erilaisia ikärajoja on käytetty. Luvut eivät ole absoluuttisia, mutta kuitenkin siten tarkkoja, että ne kuvaavat suuntaa ja suuruusluokkia. Jari Sedergren on Valtion elokuvatarkastuksen historiassaan tutkinut nimenomaan sensuuria elokuvatasolla.

Lainsäädännön lähtökohtana voitaneen sanoa olevan kansakunnan yhteiset arvot, jotka on kirjattu perustuslakiin. Siinä on määritetty kansalaisten hyvän elämän peruslähtökohdat, joita muulla lainsäädännöllä on tarkennettu. Lähtökohtana periaatteessa ovat oikeudet ja velvollisuudet, jotka kansanedustajat ovat demokraattisella päätöksenteolla hyväksyneet. Lainsäädännössä

³ Elävienkuvien tarkastuslautakunta (1919-1921), Valtion filmitarkastamo (1921-1946), Valtion elokuvatarkastamo (1946-2010), Mediakasvatus- ja kuvaohjelmakeskus (2011-2013), Kansallinen audiovisuaalinen instituutti (2014->).

valtio on kansalaisilleen luvannut erilaisia palveluita. Niitä voidaan arvioida siten, että valtion tehtävä on niin tukea kuin suojella kansalaisiaan.⁴

Elokvatarkastuksessa kyse on nimenomaan suojelusta. Suojelun tarve on kirjattu elokuvien esittämisen kieltoperusteissa. Niiden muutos osoittaisi myös kansakunnan arvojen muutosta, jotka yleisesti muuttuvat hitaasti. Oleellista onkin todeta, että vuoden 1919 perustuslakia uudistettiin vasta vuonna 1995, joten kansakunnan perusarvot ovat periaatteessa pysyneet hyvin samanlaisina. Merkittävää on, että keskitetty tarkastus käynnistyi vuonna 1919. Yhteys uuteen perustuslakiin on selvä.

Lainsäädännön asemaa tässä tutkimuksessa on tarkennettava. Elokuvien ennakkotarkastuksesta tuli lakisääteistä vasta vuodesta 1946. Edellä kuvatun rajauksen pohjalta, tutkimuksen pitäisi siten alkaa vasta toisen maailmansodan jälkeisestä ajasta. Olen ulottanut kirjani kuitenkin elokuvien ennakkotarkastuksen alkuun vuoteen 1911. Näin on mahdollista kirjoittaa kattava kokonaisuus, sillä kaikki ei suinkaan alkanut vasta vuonna 1946. Juuret ovat sitä edeltävässä ajassa, ja jatkumo on selvä, joka toivottavasti tästä kirjasta välittyy.

Suomalainen yhteiskunta on sadassa vuodessa muuttunut, samalla sen toimijat, ainakin nimet ovat muuttuneet. Suomella oli Venäjän keisarikunnan osana autonomia vuosina 1809-1917. Kaikki Suomea koskevat päätökset menivät keisarin, Suomen suuriruhtinaan kautta. Keisarille asiat esitteli Suomen asioiden valtiosihteeri. Suomessa säätyvaltiopäivät saivat kokoontua säännöllisesti vuodesta 1863. Säädyillä oli oikeus päättää määrätyistä asioista, mutta suuriruhtinas hyväksyi viime kädessä lait. Suomessa

⁴ Olen tässä tarkoituksella laatinut oman määritelmäni tukeutumatta mihinkään tarkkaan lähteeseen, joita varmasti on paljon. Tarkoitus on kuvata mahdollisimman selkeästi, miten itse lainsäädännön tavoitteet ymmärrän. Määritelmä on samalla tietysti keskeinen osa tämän kirjan toteutusta.

senaatti, silloinen hallitus, valmisteli säätyvaltiopäiville hyväksyttävät asiat. Senaatin apuna valmistelussa olivat toimituskunnat. Suomen itsenäistyminen muutti järjestelmää, ja maan hallitus korvasi senaatin ja ministeriöt toimituskunnat vuoden 1918 lopulla. Suomessahan eduskunta oli korvannut säätyvaltiopäivät jo vuodesta 1907, jolloin Suomessa pidettiin ensimmäiset eduskuntavaalit.⁵

Tässä tutkimuksessa merkittävin toimija eduskunnan ja hallituksen ohella oli ennen kaikkea opetusministeriö. Sen edeltäjiä oli kirkollistoimituskunta, jonka nimi Suomen itsenäistymisvaiheessa vuonna 1917 muuttui kirkollis- ja opetusasiain toimituskunnaksi. Valtioneuvoston perustaminen vuoden 1918 lopulla muutti toimituskunnan kirkollis- ja opetusasiainministeriöksi. Ministeriön nimi muuttui vuonna 1922 opetusministeriöksi, ja vuonna 2010 opetus- ja kulttuuriministeriöksi.⁶

Toinen tutkimuksessa oleva tärkeä ministeriö on talous- ja veropolitiikasta vastannut valtiovaraintoimituskunta, joka on vuodesta 1922 ollut valtiovarainministeriö.⁷

Kolmas tärkeä valtiollinen toimija on ollut poliisi. Kaupungistuminen ja huvien yleistymisen käynnistivät poliisin organisoinnin 1880-luvulla. Poliisi venäläistyi ensimmäisen sortokauden aikana, ja mm. Helsingissä toimi santarmilaitos. Poliisihallintoa uudistettiin suurlakon jälkeen, ja tavoitteena oli saada venäläiset pois poliisista. Näyttäisikin siltä, että 1910-luvun vaihteessa poliisin tehtävät ja toiminta olivat vakiintunutta. Suomi joutui Venäjän helmikuun vallankumouksen 1917 jälkeen vanhan vallan

⁵ Valtioneuvoston historiaa, <http://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa>.

⁶ Senaatista tui valtioneuvosto 27.11.1918 annetulla asetuksella. http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Valtioneuvoston_kirjaajankonttori; Opetus- ja kulttuuriministeriön historiaa, <http://minedu.fi/historia>.

⁷ Valtiovarainministeriön historiaa, <http://vm.fi/historiaa>.

hajottua uudenaikaiseen tilanteeseen. Suomessa syntyi levottomuuksia ja sekaannusta, jota poliisi yritti saada kuriin. Selvää on, että poliisin pääpaino ei ollut elokuvatarkastuksessa.⁸

Elokuvatarkastamo on tämän tutkimuksen ytimessä. Tarkastamon nimi on muuttunut vuosina 1919, 1921, 1946 ja 2011. Nimen muutokset käydään jo tässä lyhyesti läpi. Tarkastamon historiaa on käyty tarkemmin läpi myöhemmin.

Suomen Biografiyhdistys esitti tammikuussa 1919 valtioneuvostolle lautakunnan perustamista tehtäväänsä tarkastaa elokuvia. Lautakunnan nimeksi tarkentui myöhemmin Elävienkuvien tarkastuslautakunta.⁹ Sen asemaa tarkennettiin vuonna 1921, ja viimeistään vuodesta 1922 nimi on ollut Valtion filmitarkastamo.¹⁰ Vuonna 1945 hyväksytyssä elokuvien tarkastuslaissa uuden viranomaisen nimeksi tuli Valtion elokuvatarkastamo.¹¹ Nimi muutettiin vuoden 2010 laissa Mediakasvatus- ja kuvaohjelmakeskukseksi.¹² Vuodesta 2014 mediakasvatus on ollut osa Kansallisen audiovisuaalisen instituutin toimintaa.¹³

Elokuvatarkastamo oli jo vuodesta 1919 opetusministeriön ohjauksessa. Periaate oli voimassa lainsäädännön hyväksymiseen vuonna 1945. Opetusministeriöllä on ollut elokuvatarkastuksessa keskeinen rooli myös elokuvalainsäädännön aikana. Valtioneuvoston työnjaon mukaan vuodesta 1946 tarkastuksesta vastasi opetusministeriö, joka ohjasi ja valvoi operatiivista toimijaa, Valtion elokuvatarkastamoa.

Elokuvien ennakkotarkastuksessa ei ollut kyse pelkästään siitä, että elokuvien esittämistä rajoitettaisiin erilaisin kieltoperustein. Elokuville, kuten periaatteessa kaikille huville, oli määrätty leimavero, josta säädettiin leimaverolaissa. Verotuksen

⁸ Hietaniemi, Lain vartiossa, 20-23, 27-31, 38-49.

⁹ KM 12/1920, 7.

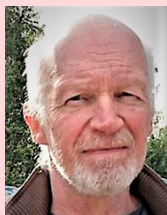
¹⁰ OPM saapuneet kirjeet no 561/129/1921; KM 5/1944, 28.

¹¹ Laki 1176/1945.

¹² Laki 710/2011.

¹³ Laki 671/2013.

Elokuva koettiin 100 vuotta sitten uhkaksi, jolta valtion piti kansalaisiaan suojella. Elokuvia ryhdyttiin tarkastamaan ennakkoon. Haasteena oli elokuvien levityksen ja esittämisen teknologioiden kehitys, jota lainsäädännöllä pyrittiin hallitsemaan. Valtio joutui vuosikymmenten saatossa keventämään tarkastustaan. Perustavoitteesta pidettiin kuitenkin kiinni: lasten kehitys pitää turvata. Keinot ovat toiset: tarkastus ja valvonta ovat muuttuneet valistukseksi ja kasvatukseksi.

FT Markku Nenonen (s. 1953) on väitellyt elokuvataarkastuksen synnystä Suomessa (1907-1922). Väitös kuuluu Suomen historian alaan. Tämä kirja täydentää elokuvataarkastuksen satavuotisen historian. Tutkimus ja elokuvat ovat olleet tekijälle harrastus. Työuransa hän on tehnyt erilaisissa tiedonhallinnan kehittämistehtävissä niin kunnassa, ministeriössä, valtion keskusvirastossakin kuin korkeakoulussakin.

